

21.1. Βαρβαρότητα και πολιτισμός (Η Καταγωγή της Οικογένειας, της Ατομικής Ιδιοκτησίας και του Κράτους, 1884, Κεφάλαιο 9)¹

Εντοπίσαμε τη διάλυση του καθεστώτος των γενών στις τρεις μεγάλες παραδειγματικές περιπτώσεις των Ελλήνων, των Ρωμαίων και των Γερμανών. Εν κατακλείδι, ας εξετάσουμε τις γενικές οικονομικές συνθήκες που ήδη είχαν υπονομεύσει την οργάνωση της κοινωνίας κατά γένη στην εποχή της ανώτερης βαθμίδας της βαρβαρότητας, και οι οποίες, με την εμφάνιση του πολιτισμού, την κατέστρεψαν εντελώς. Εδώ θα χρειαστούμε *Το Κεφάλαιο* του Marx που κρίνεται τόσο απαραίτητο όσο και το βιβλίο του Morgan.²

Αναδυόμενο στη μέση βαθμίδα της άγριας κατάστασης και αναπτυσσόμενο περαιτέρω κατά τη διάρκεια της ανώτερης βαθμίδας του, το γένος φτάνει στην πιο ακμάζουσα περίοδο του –όσο οι πηγές μάς επιτρέπουν να κρίνουμε– κατά τη διάρκεια του επόμενου σταδίου, αυτού της κατώτερης βαθμίδας της βαρβαρότητας. Επομένως, ξεκινάμε με αυτή τη βαθμίδα.

Εδώ, όπου οι Αμερινδοί θα χρησιμεύσουν ως παράδειγμά μας, βρίσκουμε το καθεστώς των γενών πλήρως σχηματισμένο. Η φυλή είναι τώρα διακλαδωμένη σε περισσότερα γένη, συνήθως δύο. Με την αύξηση του πληθυσμού, καθένα από αυτά τα αρχικά γένη χωρίζεται με τη σειρά του σε πολλά θυγατρικά, έναντι των οποίων τα μητρικά τους γένη εμφανίζονται τώρα ως φρατρίες. Η ίδια η φυλή διασπάται σε πολλές φυλές, σε καθεμιά από τις οποίες βρίσκουμε και πάλι, ως επί το πλείστον, τα παλιά γένη. Οι σχετικές φυλές, τουλάχιστον σε ορισμένες περιπτώσεις, ενώνονται σε μια συνομοσπονδία. Αυτή η απλή οργάνωση ανταποκρίνεται απόλυτα στις κοινωνικές συνθήκες από τις οποίες ξεπήδησε. Δεν πρόκειται για τίποτε άλλο παρά για τη φυσική ομαδοποίηση αυτών των κοινωνικών συνθηκών, και ως εκ τούτου είναι σε θέση να διευθετήσει όλες τις συγκρούσεις που μπορούν να προκύψουν μέσα σε μια κοινωνία οργανωμένη κατ' αυτόν τον τρόπο. Ο πόλεμος διευθετεί τις εξωτερικές συγκρούσεις· μπορεί να τελειώσει με την εξόντωση της φυλής, αλλά ποτέ με την υποδούλωσή της. Αυτό είναι το μεγαλείο, αλλά και ο περιορισμός του καθεστώτος των γενών, ότι δεν έχει δηλαδή θέση εντός του για αφέντη και δούλο. Εντός της φυλής δεν υπάρχει ακόμα διαφορά μεταξύ δικαιωμάτων και υποχρεώσεων· το ερώτημα αν η συμμετοχή σε δημόσιες υποθέσεις, σε εκδίκηση αίματος ή σε εξιλέωση είναι δικαίωμα ή καθήκον, δεν υφίσταται για τον Ινδιάνο. Θα του φαινόταν εξίσου παράλογο με το ερώτημα αν είναι δικαίωμα ή υποχρέωση να κοιμάται, να τρώει ή να κυνηγάει. Η διαίρεση της φυλής ή του γένους σε διαφορετικές τάξεις είναι εξίσου ανύπαρκτη ως θέμα. Αυτό με τη σειρά του μας οδηγεί στην εξέταση της οικονομικής βάσης των εν λόγω συνθηκών.

Ο πληθυσμός είναι εξαιρετικά αραιός· πυκνώνει μόνο στον τόπο εγκατάστασης της φυλής, γύρω από τον οποίο βρίσκονται σε ευρύ κύκλο πρώτα οι τόποι κυνηγιού και στη συνέχεια η ζώνη προστασίας του ουδέτερου δάσους που χωρίζει μία φυλή από τις άλλες. Ο καταμερισμός της εργασίας είναι καθαρά πρωτόγονος, καθώς υπάρχει μόνο αναφορικά με τα δύο φύλα. Ο άνδρας αγωνίζεται στους πολέμους, πηγαίνει στο κυνήγι και αλιεύει, προμηθεύει τις πρώτες ύλες των τροφίμων και τα απαραίτητα εργαλεία. Η γυναίκα από την άλλη φροντίζει το σπίτι και την προετοιμασία του φαγητού και του ρουχισμού, μαγειρεύει, υφαίνει και ράβει. Το κάθε φύλο είναι κυρίαρχο στη δική του σφαίρα: ο άνδρας στο δάσος, η γυναίκα στο σπίτι. Ο καθένας είναι ιδιοκτήτης των οργάνων που κατασκευάζει και χρησιμοποιεί: ο άνδρας των όπλων, καθώς και των εργαλείων κυνηγιού και ψαρέματος, ενώ η γυναίκα των οικιακών εργαλείων. Το νοικοκυριό είναι κοινό μεταξύ πολλών ανθρώπων και συχνά πολλών οικογενειών.³ Αυτό

1. Η μετάφραση έγινε από την έκδοση Frederick Engels, *The Origin of the Family, Private Property and the State*. Alternate translation, International Publishers, New York, 1933, σσ. 130-151.

2. ΣτΕ: Αναφέρεται στο βιβλίο του Αμερικανού ανθρωπολόγου Lewis H. Morgan (1877) *Ancient Society*. Σε αυτό ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι κάθε ανθρώπινη κοινωνία εξελίσσεται μέσα από τρία στάδια: αγριότητα, βαρβαρότητα και πολιτισμός, καθένα από τα οποία διαιρείται σε κατώτερη, μέση και ανώτερη βαθμίδα.

3. Ειδικά στη βορειοδυτική ακτή της Αμερικής – βλ. Bancroft. Μεταξύ των Haidahs στα νησιά Queen Charlotte υπάρχουν νοικοκυ-

που γίνεται και χρησιμοποιείται από κοινού αποτελεί κοινή ιδιοκτησία – το σπίτι, ο κήπος, το μακρύ σκάφος. Εδώ λοιπόν, και μόνο εδώ, εξακολουθεί να υπάρχει στην πραγματικότητα «η ιδιοκτησία που δημιουργείται από την εργασία του ιδιοκτήτη», η οποία στην πολιτισμένη κοινωνία είναι μια φανταστική μυθοπλασία των νομικών και των οικονομολόγων, με την τελευταία να αποτελεί το τελευταίο απατηλό νομικό πρόσχημα πάνω στο οποίο στηρίζεται η σύγχρονη καπιταλιστική ιδιοκτησία.

Όμως η ανθρωπότητα δεν παρέμενε παντού σε αυτή τη βαθμίδα. Στην Ασία ανακάλυψαν ζώα τα οποία θα μπορούσαν να εξημερωθούν και, όταν κάποτε εξημερώθηκαν, να εκτραφούν. Η άγρια βουβάλα έπρεπε να κυνηγηθεί, όμως η εξημερωμένη έδινε κάθε χρόνο ένα μοσχάρι, καθώς και γάλα. Ορισμένες από τις πιο προοδευμένες φυλές –οι Άριοι, οι Σημίτες, ίσως ακόμη και οι Τουρανοί– κατέστησαν τώρα κύριο έργο τους πρώτα την εξημέρωση των βοοειδών, και μόνο αργότερα, την αναπαραγωγή και την εκτροφή τους. Οι ποιμνικές φυλές χωρίστηκαν από τη μάζα των υπόλοιπων βαρβάρων: επρόκειτο για τον *πρώτο μεγάλο κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας*. Οι ποιμνικές φυλές παρήγαν όχι μόνο περισσότερα αγαθά από τους άλλους βάρβαρους, αλλά και διαφορετικά μέσα συντήρησης. Έναντι των βαρβάρων διέθεταν μάλιστα το πλεονέκτημα ότι δεν είχαν μόνο γάλα, γαλακτοκομικά προϊόντα και μεγαλύτερες ποσότητες κρέατος, αλλά και δέρματα, μαλλί, κασικότριχες, κλωστικά και υφαντουργικά προϊόντα τα οποία έγιναν πιο συνηθισμένα καθώς η ποσότητα της πρώτης ύλης αυξανόταν.

Έτσι για πρώτη φορά έγινε δυνατή η κανονική ανταλλαγή προϊόντων. Στα προηγούμενα στάδια μπορούσαν αντίθετα να γίνουν μόνο περιστασιακές ανταλλαγές· η ιδιαίτερη ικανότητα στην κατασκευή όπλων και εργαλείων μπορεί να οδήγησε σε προσωρινό καταμερισμό εργασίας. Έτσι σε πολλά μέρη έχουν βρεθεί αδιαμφισβήτητα υπολείμματα εργαστηρίων κατασκευής πέτρινων εργαλείων που χρονολογούνται από τη μεταγενέστερη Εποχή του Λίθου. Οι καλλιτέχνες, που διαμόρφωσαν εδώ την τέχνη τους, κατά πάσα πιθανότητα εργάζονταν για όλη την κοινότητα, όπως πράττει σήμερα ο κάθε ειδικός χειροτεχνίτης στις γενεακές κοινότητες της Ινδίας. Σε καμία περίπτωση δεν ήταν δυνατό να γίνουν ανταλλαγές σε αυτό το στάδιο, παρά μόνο εντός της ίδιας της φυλής και μόνο ως ένα εξαιρετικό γεγονός. Αλλά τώρα, με τη διαφοροποίηση των ποιμαντικών φυλών, βρίσκουμε όλες τις συνθήκες να είναι ώριμες για ανταλλαγή μεταξύ των κλάδων διαφορετικών φυλών και την ανάπτυξή της σ' έναν τακτικό θεσμό. Αρχικά οι φυλές συναλλάσσονταν μεταξύ τους μέσω των αντίστοιχων αρχηγών των γενών· αλλά καθώς τα κοπάδια άρχισαν να περνούν σε ιδιωτική ιδιοκτησία, η ανταλλαγή μεταξύ ατόμων έγινε πιο συνηθισμένη και, τελικά, η μόνη μορφή της. Πλέον το κύριο είδος που ανταλλάσσουν οι ποιμνικές φυλές με τους γείτονές τους είναι τα βοοειδή· τα βοοειδή έγιναν το εμπόρευμα με το οποίο αποτιμούνταν όλα τα υπόλοιπα αγαθά, που ευχαρίστως τα λάμβαναν ως αντάλλαγμα για άλλα είδη – με λίγα λόγια, τα βοοειδή απέκτησαν χρηματική λειτουργία αποτελώντας ήδη σε αυτό το στάδιο ένα είδος χρήματος. Με τέτοια λοιπόν αναγκαιότητα και ταχύτητα, ακόμα και στις απαρχές της ανταλλαγής εμπορευμάτων, εξελίχθηκε η ανάγκη για την εγκαθίδρυση ενός εμπορευματικού μέσου συναλλαγής.

Η κηπουρική μάλλον ήταν άγνωστη στους Ασιάτες βαρβάρους της κατώτερης βαθμίδας, ενώ τέθηκε σε χρήση από αυτούς το αργότερο στη μέση βαθμίδα, ως πρόδρομος της γεωργίας. Στο κλίμα του τουρανικού οροπεδίου η ποιμαντική ζωή είναι αδύνατη χωρίς προμήθειες ζωοτροφών για τον μακρύ και βαρύ χειμώνα. Ως εκ τούτου, ήταν απαραίτητο να καλλιεργηθούν λιβάδια με γρασιδί και δημητριακά. Το ίδιο ίσχυε και για τις στέπες βορείως της Μαύρης Θάλασσας. Αλλά αν και η καλλιέργεια σιτηρών ξεκίνησε ως τροφή για τα βοοειδή, σύντομα έγινε τροφή και για τους ανθρώπους. Η καλλιεργούμενη γη παρέμενε ακόμα ιδιοκτησία της φυλής· αρχικά κατανεμήθηκε στα γένη, αργότερα πέρασε από τα γένη στις οικιακές κοινότητες και τελικά στη χρήση των ατόμων. Οι χρήστες ίσως είχαν ορισμένα δικαιώματα κατοχής, αλλά τίποτα περισσότερο.

Από τα βιομηχανικά επιτεύγματα αυτού του σταδίου, δύο είναι ιδιαίτερα σημαντικά. Το πρώτο είναι ο αργαλειός, το δεύτερο είναι η τήξη των μεταλλευμάτων και η κατεργασία των μετάλλων. Ο χαλκός, ο κασσίτερος και το κράμα τους, ο μπρούτζος, ήταν μακράν το πιο σημαντικό επίτευγμα. Ο μπρούτζος προμήθευε εργαλεία και όπλα, αν και δεν μπορούσε να εκτοπίσει τα πέτρινα εργαλεία· μόνο ο σίδηρος θα μπορούσε να το κάνει αυτό, αλλά η μέθοδος απόκτησης σιδήρου δεν ήταν ακόμη κατανοητή. Ο χρυσός και το ασήμι άρχισαν να χρησιμοποιούνται για στολίδια και διακόσμηση, ενώ πρέπει να είχαν ήδη υψηλότερη αξία σε σύγκριση με τον χαλκό και τον μπρούτζο.

Η αύξηση της παραγωγής σε όλους τους κλάδους –εκτροφή βοοειδών, γεωργία, εγχώρια χειροτεχνία– έδωσε στην εργατική δύναμη την ικανότητα να παράγει μεγαλύτερη ποσότητα προϊόντος από την αναγκαία για τη συντήρησή της. Παράλληλα, αυξήθηκε η ημερήσια ποσότητα εργασίας που έπρεπε να εκτελεστεί από κάθε μέλος του γένους, της οικιακής κοινότητας ή της οικογένειας. Τώρα έγινε επιθυμητή η προσέλκυση νέων εργατικών δυνάμεων. Τis παρείχε ο πόλεμος: οι αιχμάλωτοι πολέμου μετατράπηκαν σε σκλάβους. Με την αύξηση της παραγωγικότητας

ριά με 700 άτομα κάτω από μία στέγη. Μεταξύ των Nootkas ολόκληρες φυλές ζούσαν κάτω από μία στέγη.

του εργατικού δυναμικού και επομένως του πλούτου και της επέκτασης του πεδίου παραγωγής, ο πρώτος μεγάλος κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας, σε γενικές ιστορικές συνθήκες, αναγκαστικά εμπειρείχε τη δουλεία. Από τον πρώτο μεγάλο κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας προέκυψε η πρώτη μεγάλη διάσπαση της κοινωνίας σε δύο τάξεις: αφέντες και δούλους, εκμεταλλευτές και εκμεταλλεζόμενους.

Όσο για το πώς και πότε τα κοπάδια πέρασαν από την κοινή κατοχή της φυλής ή του γένους στην ιδιοκτησία μεμονωμένων αρχηγών οικογενειών, δεν γνωρίζουμε τίποτα επί του παρόντος. Αλλά κατά κύριο λόγο πρέπει να έχει συμβεί σε αυτή τη βαθμίδα. Με τα κοπάδια και τα υπόλοιπα νέα πλούτη, έγινε μία επανάσταση στην οικογένεια. Ο βιοπορισμός ήταν πάντοτε υπόθεση του άνδρα καθώς τα μέσα για αυτόν παράγονταν από τον ίδιο και ήταν ιδιοκτησία του. Τα κοπάδια ήταν τα νέα μέσα βιοπορισμού· η εξημέρωση των ζώων σε πρώτη φάση και η μετέπειτα εκτροφή τους ήταν έργο του άνδρα. Σε αυτόν, λοιπόν, ανήκαν τα βοοειδή, καθώς και τα εμπορεύματα και οι δούλοι, που λάμβανε σε αντάλλαγμα για τα βοοειδή. Το σύνολο του πλεονάσματος που αποκτούσε τώρα, άνηκε στον άνδρα· η γυναίκα μοιραζόταν την απόλαυσή του, αλλά δεν είχε κανέναν ρόλο στην ιδιοκτησία του. Ο «άγριος» πολεμιστής και κυνηγός ήταν ικανοποιημένος να έπεται της γυναίκας στο σπίτι· ο «ηπιότερος» βοσκός, με την αλαζονεία του πλούτου του, προώθησε τον εαυτό του στην πρώτη θέση και άφησε τη γυναίκα στη δεύτερη. Και η γυναίκα δεν μπορούσε να παραπονεθεί.

Ο καταμερισμός της εργασίας εντός της οικογένειας ρύθμιζε την κατανομή της ιδιοκτησίας και περιουσίας μεταξύ του άνδρα και της γυναίκας. Ο καταμερισμός της εργασίας παρέμενε ο ίδιος, όμως αντέστρεψε την προηγούμενη οικιακή σχέση, απλώς και μόνο επειδή άλλαξε εκτός της οικογένειας. Η ίδια αιτία που είχε εξασφαλίσει κατά την προηγούμενη περίοδο στη γυναίκα την υπεροχή της στο σπίτι –ότι η δραστηριότητά της περιοριζόταν στην εγχώρια εργασία– εξασφάλιζε τώρα την υπεροχή του άνδρα: η οικιακή εργασία της γυναίκας δεν μετρούσε πλέον συγκρινόμενη με τη βιοποριστική εργασία του άνδρα. Αυτός ήταν το παν, ενώ εκείνη ήταν ένα ασήμαντο συμπλήρωμά του. Μπορούμε ήδη να εξάγουμε από αυτό ότι η απελευθέρωση της γυναίκας και η εξίσωσή της με τον άνδρα είναι και παραμένει αδύνατη, όσο η γυναίκα παραλείπεται από την κοινωνική παραγωγική εργασία και περιορίζεται στην ιδιωτική οικιακή εργασία. Η χειραφέτηση της γυναίκας θα είναι δυνατή μόνο όταν η γυναίκα θα μπορεί να συμμετάσχει στην παραγωγή σε μια μεγάλη, κοινωνική κλίμακα, ενώ η οικιακή εργασία δεν απαιτεί πλέον παρά ένα ασήμαντο τμήμα του χρόνου της. Μόνο τώρα βέβαια αυτό κατέστη εφικτό μέσω της σύγχρονης μεγάλης κλίμακας βιομηχανίας, η οποία δεν επιτρέπει απλώς τη χρήση της γυναικείας εργασίας σ' ένα ευρύ φάσμα, αλλά το απαιτεί θετικά, ενώ τείνει επίσης να τερματίσει την ιδιωτική οικιακή εργασία μετατρέποντάς την όλο και περισσότερο σε μια δημόσια βιομηχανία.

Με την ουσιαστική του κυριαρχία εντός του οίκου, έπεσε και ο τελευταίος φραγμός για την απόλυτη υπεροχή του άνδρα. Αυτή η απόλυτη κυριαρχία επιβεβαιώθηκε και διατηρήθηκε με την ανατροπή του μητρικού δικαίου, την εισαγωγή του πατρικού δικαίου και τη σταδιακή μετάβαση του ζευγαρωτού γάμου σε μονογαμία. Αλλά αυτό δημιούργησε ένα ρήγμα στην παλαιά τάξη των γενών: η ατομική οικογένεια έγινε εξουσία και ορθώθηκε απειλητικά μπροστά στο γένος.

Το επόμενο βήμα μας οδηγεί στην ανώτερη βαθμίδα της βαρβαρότητας, την εποχή που όλοι οι πολιτισμένοι λαοί περνάνε κατά την Ηρωική τους Εποχή: την εποχή του σιδερένιου σπαθιού, αλλά και του σφυριού και του τσεκουριού. Ο σίδηρος βρισκόταν τώρα στην υπηρεσία του ανθρώπου, αποτελώντας την τελευταία και σπουδαιότερη από τις πρώτες ύλες που έπαιξαν ιστορικά επαναστατικό ρόλο – μέχρι την εμφάνιση της πατάτας. Ο σίδηρος έφερε την καλλιέργεια μεγάλων εκτάσεων, καθώς και την εκχέρωση μεγάλων παρθένων δασών· ο σίδηρος έδωσε στον χειροτεχνίτη εργαλεία τόσο σκληρά και αιχμηρά, ώστε να μην υπάρχει πέτρα και κανένα άλλο γνωστό μέταλλο που να μπορεί να του αντισταθεί. Όλα αυτά βέβαια προέκυψαν σταδιακά· το πρώτο σίδηρο ήταν συχνά πιο μαλακό από τον μπρούτζο. Ως εκ τούτου τα πέτρινα όπλα εξαφανίστηκαν με αργούς ρυθμούς· όχι μόνο στο έπος του «Hildebrandslied», αλλά ακόμα και στη μάχη του Hastings το 1066 χρησιμοποιούνταν ακόμη πέτρινα τσεκούρια.

Αλλά η πρόοδος δεν μπορούσε πλέον να σταματήσει· προχώρησε με λιγότερους ελέγχους και μεγαλύτερη ταχύτητα. Η πόλη, με τα σπίτια της από πέτρα ή τούβλο, που περιβάλλεται από πέτρινους τοίχους, πύργους και οχυρώσεις έγινε η κεντρική έδρα της φυλής ή της συνομοσπονδίας των φυλών – μία τεράστια αρχιτεκτονική πρόοδος, αλλά και συνάμα σημάδι του αυξανόμενου κινδύνου και της ανάγκης για προστασία. Ο πλούτος αυξανόταν ραγδαία, αλλά μόνο ως πλούτος ατόμων. Τα προϊόντα της ύφανσης, της μεταλλοτεχνίας και των άλλων ειδών χειροτεχνίας, τα οποία διαφοροποιούνταν ολοένα και περισσότερο, παρουσίαζαν αυξανόμενη ποικιλία και επιδεξιότητα. Εκτός από το καλαμπόκι, τα όσπρια και τα φρούτα, η γεωργία παρείχε τώρα κρασί και λάδι, τα οποία οι άνθρωποι έμαθαν να παράγουν. Τέτοιες πολλαπλές δραστηριότητες δεν εμπόδιζαν πλέον στο πεδίο εφαρμογής ενός και μόνο ατόμου· εμφανίστηκε λοιπόν ένας δεύτερος μεγάλος καταμερισμός της εργασίας, καθώς η χειροτεχνία χωρίστηκε

από τη γεωργία. Η συνεχής αύξηση μάλιστα της παραγωγής και ταυτόχρονα η παραγωγικότητα του εργατικού δυναμικού αύξησαν την αξία της ανθρώπινης εργατικής δύναμης.

Η δουλεία, η οποία κατά τη διάρκεια της προηγούμενης περιόδου ήταν ακόμα στα αρχικά της στάδια και σποραδική, τώρα γίνεται ουσιαστικό συστατικό στοιχείο του κοινωνικού συστήματος: οι δούλοι δεν βοηθούν πλέον μόνο στην παραγωγή, αλλά οδηγούνται κατά δεκάδες για να εργαστούν στα χωράφια και τα εργαστήρια. Με τη διάσπαση της παραγωγής στους δύο μεγάλους κυριότερους κλάδους, τη γεωργία και τη χειροτεχνία, δημιουργήθηκε άμεσα παραγωγή για συναλλαγή, ενώ προωθήθηκε η εμπορευματική παραγωγή βασικών προϊόντων με αυτήν ήρθε το εμπόριο, όχι μόνο στο εσωτερικό και στα όρια των φυλών, αλλά και στο εξωτερικό. Όλα αυτά, ωστόσο, ήταν ακόμα ιδιαίτερα υπανάπτυκτα: επίσης τα πολύτιμα μέταλλα άρχιζαν να αποτελούν το κυρίαρχο και γενικό χρηματικό είδος, αλλά εξακολουθούσαν να είναι άκοπα, ανταλλασσόμενα απλά σύμφωνα με το βάρος τους.

Η διάκριση πλούσιων και φτωχών εμφανίζεται δίπλα σε εκείνη των ελεύθερων και των δούλων – με τον νέο καταμερισμό εργασίας προκύπτει μια νέα διάσπαση της κοινωνίας σε τάξεις. Οι ανισότητες της ιδιοκτησίας μεταξύ των ξεχωριστών αρχηγών οικογενειών διασπούν τις παλιές κοινοτικές οικιακές κοινότητες, όπου είχαν κατορθώσει να επιβιώσουν, και μαζί με αυτές διασπούν την εναπομείνασα κοινή καλλιέργεια της γης από και για τις κοινότητες αυτές. Η καλλιεργούμενη γη κατανέμεται για χρήση σε μεμονωμένες οικογένειες, αρχικά προσωρινά, αργότερα όμως μόνιμα. Η μετάβαση στην πλήρη ιδιωτική ιδιοκτησία ολοκληρώνεται σταδιακά, παράλληλα με τη μετάβαση του ζευγαριού στη μονογαμία. Η ατομική οικογένεια γίνεται η οικονομική μονάδα της κοινωνίας.

Ο πυκνότερος πληθυσμός απαιτεί στενότερη ενοποίηση τόσο για εσωτερική όσο και για εξωτερική δράση. Η συνομοσπονδία συναφών φυλών γίνεται παντού μια αναγκαιότητα, καθώς και σύντομα η σύντηξή τους, που περιλαμβάνει την ενοποίηση των χωριστών φυλετικών εδαφών σ' ένα κοινό έδαφος του έθνους. Ο στρατιωτικός ηγέτης των λαών, ο βασιλιάς στις διάφορες μορφές του, γίνεται ένας απαραίτητος και μόνιμος αξιωματούχος. Η συνέλευση του λαού παίρνει μορφή εκεί όπου πρώτα δεν υπήρχε. Ο στρατιωτικός ηγέτης, το συμβούλιο, η συνέλευση του λαού αποτελούν έτσι τα όργανα της εθνικής κοινωνίας, που αναπτύσσονται στη στρατιωτική δημοκρατία – στρατιωτική, αφού ο πόλεμος και η οργάνωση του πολέμου έχουν γίνει πλέον τακτικές λειτουργίες της εθνικής ζωής.

Ο πλούτος των γειτόνων τους ενθουσιάζει την απληστία των λαών, που ήδη βλέπουν στην απόκτησή του έναν από τους κύριους στόχους της ζωής. Είναι βάρβαροι: πιστεύουν ότι είναι πιο εύκολο, και μάλιστα πιο αξιόπαινο, να αποκτούν πλούτο με τη λεηλασία παρά με την εργασία. Ο πόλεμος, που προηγουμένως διεξαγόταν μόνο για εκδίκηση προσβολών ή για επέκταση της επικράτειας που δεν ήταν πια αρκετή, τώρα διεξάγεται απλώς για λεηλασία και μετατρέπεται σε κανονικό τρόπο βιοπορισμού. Όχι χωρίς λόγο οι ανυψωμένες πολεμίστρες στέκονται απειλητικές γύρω από τις νέες οχυρωμένες πόλεις: στην τάφρο τους χάσκει ο τάφος του συστήματος των γενών και οι πύργοι τους υψώνονται ως πολιτισμός.

Ομοίως στο εσωτερικό. Οι πόλεμοι της λεηλασίας αυξάνουν τη δύναμη του ανώτατου στρατιωτικού ηγέτη και των υπαρχηγών του: η συνθησμένη εκλογή των διαδόχων τους από τις ίδιες οικογένειες μάλιστα σταδιακά μετασχηματίζεται, ειδικά μετά την εισαγωγή του πατρικού δικαίου σε δικαίωμα κληρονομικής διαδοχής, που πρώτα είναι ανεκτή, στη συνέχεια διεκδικείται και στο τέλος σφετερίζεται: θεμελιώνεται η εγκαθίδρυση της κληρονομικής μοναρχίας και της κληρονομικής αριστοκρατίας. Έτσι τα όργανα του θεσμού των γενών βαθμιαία αποκόπτονται από τις ρίζες τους στο λαό, στα γένη, στη φρατρία, στη φυλή και το σύνολο του συστήματος των γενών αλλάζει στο αντίθετό του: από μια οργάνωση φυλών για την ελεύθερη ρύθμιση των δικών τους υποθέσεων, μετατρέπεται σε μια οργάνωση για τη λεηλασία και την καταπίεση των γειτόνων τους: αντίστοιχα τα όργανά της μεταβάλλονται από όργανα της θέλησης του λαού σε ανεξάρτητα όργανα για την κυριαρχία και την καταπίεση επί του λαού. Αυτό όμως δεν θα ήταν ποτέ εφικτό αν η απληστία για πλούτη δεν είχε χωρίσει τα μέλη του γένους σε πλούσιους και φτωχούς, αν «οι διαφορές ιδιοκτησίας μέσα στο ίδιο γένος δεν είχαν μεταμορφώσει την ενότητά του σε ανταγωνισμό μεταξύ των μελών του» (Marx), και αν η επέκταση της δουλείας δεν είχε αρχίσει να κάνει την εργασία προς βιοπορισμό να φαίνεται ότι είναι κατάλληλη μόνο για τους δούλους και περισσότερο ανέντιμη απ' ό,τι η λεηλασία.

Έχουμε φτάσει τώρα στο κατώφλι του πολιτισμού. Ο πολιτισμός ανοίγει με μια νέα πρόοδο στον καταμερισμό της εργασίας. Στην κατώτερη βαθμίδα της βαρβαρότητας οι άνθρωποι παρήγαν μόνο για τις άμεσες ανάγκες τους: όλες οι πράξεις συναλλαγής συνιστούσαν μεμονωμένα περιστατικά και το αντικείμενο συναλλαγής απλώς ένα τυχαίο πλεόνασμα. Στη μεσαία βαθμίδα της βαρβαρότητας βρίσκουμε ήδη ανάμεσα στους ποιμενικούς λαούς μια περιουσία υπό τη μορφή βοοειδών που, μόλις το κοπάδι έχει φτάσει σ' ένα ορισμένο μέγεθος, παράγει τακτικά πλεόνασμα πέρα από τις ανάγκες της φυλής, οδηγώντας στην κατανομή εργασίας μεταξύ των ποιμενικών λαών και των καθυστερημένων φυλών χωρίς κοπάδια, και ως εκ τούτου, στην ύπαρξη δύο διαφορετικών επιπέδων παραγωγής, της μιας πλάι στην άλλη, και τις προϋποθέσεις που απαιτούνται για τακτική συναλλαγή. Η ανώτερη βαθμίδα της

βαρβαρότητας μας οδηγεί στον περαιτέρω καταμερισμό της εργασίας μεταξύ της γεωργίας και της χειροτεχνίας, εξ ου και η παραγωγή ενός συνεχώς αυξανόμενου τμήματος των προϊόντων εργασίας για άμεση ανταλλαγή, έτσι ώστε η ανταλλαγή μεταξύ μεμονωμένων παραγωγών να συγκροτεί πια μια ζωτική κοινωνική λειτουργία. Ο πολιτισμός εδραιώνει και εντείνει τις υπάρχουσες κατανομές της εργασίας συνολικά, ιδίως με την όξυνση της αντιπαλότητας μεταξύ πόλης και υπαίθρου (η πόλη μπορεί να εξουσιάζει οικονομικά την ύπαιθρο, όπως συνέβαινε στην αρχαιότητα, ή η ύπαιθρος την πόλη, όπως στους μεσαιωνικούς χρόνους) και προσθέτει σε αυτούς έναν τρίτο, ιδιάζοντα καταμερισμό της εργασίας καθοριστικής σημασίας: δημιουργεί μια τάξη που δεν ασχολείται πλέον με την παραγωγή, αλλά μόνο με την ανταλλαγή των προϊόντων – τους εμπόρους.

Μέχρι τότε, οι διαμορφούμενες τάξεις αφορούσαν πάντοτε τον τομέα της παραγωγής· τα άτομα που ασχολούνταν με την παραγωγή χωρίζονταν σε εκείνους που κατεύθυναν και εκείνους που εκτελούσαν, ή διαφορετικά, σε παραγωγούς μεγάλης και μικρής κλίμακας. Τώρα για πρώτη φορά εμφανίζεται μια τάξη η οποία, χωρίς να συμμετέχει με κανέναν τρόπο στην παραγωγή, παίρνει στον έλεγχό της την παραγωγή ως σύνολο και υποτάσσει οικονομικά τους παραγωγούς· καθιστά τον εαυτό της έναν απαραίτητο μεσάζοντα μεταξύ δύο παραγωγών εκμεταλλευόμενη και τους δύο. Με το πρόσχημα ότι σώζουν τους παραγωγούς από το πρόβλημα και τον κίνδυνο της ανταλλαγής, ότι επεκτείνουν την πώληση των προϊόντων τους σε απομακρυσμένες αγορές και ως εκ τούτου ότι είναι η πιο χρήσιμη τάξη του πληθυσμού, διαμορφώνουν μια κατηγορία παρασίτων, «γνήσιων κοινωνικών χαραμοφάδων»· ως ανταμοιβή για τις πραγματικά ασήμαντες υπηρεσίες τους ξαφρίζουν την αφρόκρεμα τόσο από την εσωτερική όσο και την εξωτερική παραγωγή, συγκεντρώνουν γρήγορα τεράστιο πλούτο και αντίστοιχα κοινωνική επιρροή και για τον λόγο αυτό, στην περίοδο του πολιτισμού, κατοχυρώνουν πάντα υψηλότερες τιμές και όλο και μεγαλύτερο έλεγχο της παραγωγής. Τέλος, παράγουν και ένα δικό τους προϊόν – τις περιοδικές εμπορικές κρίσεις.

Ωστόσο, στο στάδιο της εξέλιξης που εξετάζουμε, η νέα τάξη των εμπόρων ούτε καν είχε αρχίσει να ονειρεύεται το σπουδαίο πεπρωμένο που την περίμενε. Αντίθετα αυξανόταν και καθίστατο απαραίτητη, κάτι που της ήταν αρκετό. Με τον σχηματισμό βέβαια της εμπορικής τάξης ήρθε και η ανάπτυξη των μεταλλικών χρημάτων, του κομμένου νομίσματος, ενός νέου δηλαδή μέσου για την κυριαρχία του μη παραγωγού πάνω στον παραγωγό και την παραγωγή του. Το εμπόρευμα των εμπορευμάτων είχε ανακαλυφθεί, αυτό που κρατά δηλαδή όλα τα άλλα εμπορεύματα κρυμμένα μέσα του, η μαγική δύναμη που μπορεί να αλλάξει κατά βούληση σε όλα τα επιθυμητά και αξιοληλυτά πράγματα. Ο άνθρωπος που το είχε υπό την κατοχή του κυριαρχούσε στον κόσμο της παραγωγής – και ποιος το είχε περισσότερο από οποιονδήποτε άλλον; Ο έμπορος. Η λατρεία των χρημάτων ήταν ασφαλής στα χέρια του. Φρόντισε να καταστήσει σαφές ότι, μπροστά στο χρήμα, όλα τα αγαθά, και επομένως όλοι οι παραγωγοί εμπορευμάτων, πρέπει να το προσκυνούν. Αποδείχθηκε πρακτικά ότι όλες οι άλλες μορφές πλούτου ξεθωριάζουν όταν εμφανίζονται απλά δίπλα σε αυτήν την ενσάρκωση του πλούτου. Ποτέ ξανά η δύναμη του χρήματος δεν πρόβαλε με μια τέτοια πρωτόγονη βιαιότητα και ωμότητα, όσο σε αυτή την πρώιμη περίοδο. Όταν τα εμπορεύματα άρχισαν να πωλούνται έναντι χρημάτων, τα δάνεια και οι προκαταβολές σε χρήμα έκαναν επίσης την εμφάνισή τους και μαζί με αυτά ο τοκισμός και η τοκογλυφία. Καμία νομοθεσία των μεταγενέστερων χρόνων δεν ρίχνει τόσο πολύ και τόσο αδυσώπητα τον φτωχό οφειλέτη στα χέρια του δανειστή, όπως η νομοθεσία της αρχαίας Αθήνας και της αρχαίας Ρώμης – και στις δύο πόλεις η εν λόγω κατάσταση δημιουργήθηκε αυθόρμητα, όπως το εθιμικό δίκαιο, χωρίς άλλον καταναγκασμό παρά τον οικονομικό.

Παράλληλα με τον πλούτο σε αγαθά και δούλους, παράλληλα με τον πλούτο σε χρήμα, εμφανίστηκε τώρα πλούτος και στη γη. Τα δικαιώματα των ατόμων για κατοχή κλήρων, που αρχικά τους είχαν κατανεμηθεί από γένη ή φυλές είχαν πλέον καθιερωθεί τόσο, ώστε η γη να αποτελεί την κληρονομική ιδιοκτησία τους. Πρόσφατα, είχαν επιδιώξει πρώτα απ' όλα να εξασφαλίσουν την ελευθερία τους από τα δικαιώματα γης της κοινότητας του γένους, δικαιώματα που τους δέσμευαν. Απαλλάχτηκαν από αυτά τα δεσμά – αλλά πολύ γρήγορα απαλλάχτηκαν και από τη νέα γαιοκτησία. Η πλήρης, ελεύθερη ιδιοκτησία της γης σήμαινε όχι μόνο την απεριόριστη και ολοκληρωμένη δυνατότητα να κατέχει κανείς γη, αλλά επίσης τη δυνατότητα να την πουλάει. Για όσο διάστημα η γη άνηκε στο γένος, δεν μπορούσε να υπάρξει μια τέτοια δυνατότητα. Αλλά όταν ο νέος γαιοκτήμονας αποτίναξε οριστικά όλα τα δεσμά του προγενέστερου δικαιώματος του γένους και της φυλής, έκοψε επίσης τους δεσμούς που μέχρι τότε τον συνέδεαν αδιάσπαστα με τη γη. Το χρήμα, που εφευρέθηκε ταυτόχρονα με την ιδιωτική ιδιοκτησία επί της γης, ξεκαθάρισε την κατάσταση. Η γη θα μπορούσε πλέον να αποτελεί εμπόρευμα· θα μπορούσε να πωληθεί και να υποθηκευθεί. Μόλις εισήχθη η γαιοκτησία, εφευρέθηκε η υποθήκη (βλ. Αθήνα). Όπως ο εταιρισμός και η πορνεία ακολουθούν κατά πόδας τη μονογαμία, έτσι από τώρα και στο εξής η υποθήκη ακολουθεί κατά πόδας τη γαιοκτησία. Θέλατε πλήρη, ελεύθερη και αλλοτριωτική κυριότητα της γης; Ε, τώρα την έχετε – «τα 'θες και τα 'παθες».

Με την επέκταση του εμπορίου, του χρήματος και της τοκογλυφίας, με τη γαιοκτησία και την υποθήκη, προ-

χώρησε γοργά η συγκέντρωση του πλούτου στα χέρια μιας μικρής τάξης, ο οποίος συνοδεύονταν από μια αυξανόμενη φτωχοποίηση των μαζών και μια αυξανόμενη μάζα εξαθλιωμένων ανθρώπων. Η καινούργια αριστοκρατία του πλούτου, εφόσον δεν ήταν πανομοιότυπη από την αρχή με την παλιά κληρονομική αριστοκρατία, την απώθησε οριστικά στο περιθώριο (στην Αθήνα, στη Ρώμη, στις γερμανικές φυλές). Ταυτόχρονα με την κατανομή των πολιτών σε τάξεις σύμφωνα με τον πλούτο τους, υπήρξε μια τεράστια αύξηση, ιδιαίτερα στην Ελλάδα, του αριθμού των δούλων,⁴ των οποίων η καταναγκαστική εργασία ήταν το θεμέλιο πάνω στο οποίο υψώθηκε το εποικοδόμημα ολόκληρης της κοινωνίας.

Ας δούμε τώρα τι συνέβη στο καθεστώς των γενών μέσα σε αυτή την κοινωνική αναταραχή. Αντιμετωπίζοντας τις νέες δυνάμεις, στον οποίων την ανάπτυξη δεν είχε κανένα μερίδιο, το καθεστώς των γενών βρέθηκε να είναι ανήμπορο. Η απαραίτητη προϋπόθεση για την ύπαρξή του ήταν ότι τα μέλη ενός γένους ή τουλάχιστον μιας φυλής να παραμένουν εγκατεστημένα στην ίδια περιοχή και να είναι οι μοναδικοί της κάτοικοι. Αυτό από καιρό είχε πάψει να ισχύει. Κάθε περιοχή είχε τώρα έναν ετερογενή πληθυσμό που ανήκε σε ποικίλα γένη και φυλές: παντού οι δούλοι, τα προστατευόμενα άτομα και οι αλλοδαποί ζούσαν ανάμικτα με τους πολίτες. Οι καθιερωμένες συνθήκες ζωής που είχαν επιτευχθεί μόνο προς το τέλος της μεσαιάς βαθμίδας της βαρβαρότητας διαλύθηκαν από την επανειλημμένη μετακίνηση και αλλαγή κατοικίας υπό την πίεση του εμπορίου, τη μεταβολή της κατοχής και τις αλλαγές στην ιδιοκτησία της γης. Τα μέλη των γενών δεν μπορούσαν πλέον να συναντηθούν για να φροντίσουν τις κοινές τους υποθέσεις: μόνο τα ασήμαντα πράγματα, όπως οι θρησκευτικές εορτές, εξακολουθούσαν να παρακολουθούνται επιπόλαια. Εκτός από τις ανάγκες και τα συμφέροντα που για την φροντίδα τους προορίζονταν και ήταν προσαρμοσμένα τα γένη, η ανατροπή των παραγωγικών σχέσεων και η επακόλουθη αλλαγή της κοινωνικής δομής είχαν δημιουργήσει νέες ανάγκες και συμφέροντα, τα οποία δεν ήταν μόνο ξένα προς τα παλαιά γένη, αλλά και εχθρικά απέναντι τους.

Τα συμφέροντα των ομάδων χειροτεχνιών που προέκυψαν από τον καταμερισμό εργασίας, καθώς και οι ιδιαίτερες ανάγκες της πόλης σε αντίθεση με την ύπαιθρο απαιτούσαν νέα όργανα. Αλλά καθεμιά από αυτές τις ομάδες απαρτιζόταν από ανθρώπους από τα πιο διαφορετικά γένη, φατρίες και φυλές, ακόμα και αλλοδαπούς. Αυτά τα όργανα λοιπόν έπρεπε να σχηματιστούν έξω από τη διάρθρωση των γενών, παράλληλα με αυτά και ως εκ τούτου σε αντίθεση με αυτά. Αυτή η σύγκρουση συμφερόντων συνέβαινε εντός κάθε γένους, φθάνοντας στο αποκορύφωμά της με τη συνένωση πλουσίων και φτωχών, τοκογλύφων και οφειλετών, στο ίδιο γένος και στην ίδια φυλή. Επιπροσθέτως, εμφανίστηκε μια νέα μάζα πληθυσμού που δεν ανήκε στην ομάδα γενών, η οποία, όπως στη Ρώμη, μπόρεσε να γίνει μια ισχυρή δύναμη στη χώρα, ενώ ταυτόχρονα ήταν τόσο πολυάριθμη ώστε να μην μπορεί να απορροφηθεί σταδιακά από τις ομάδες συγγένειας και τις φυλές. Σε σχέση με αυτή τη μάζα, τα γένη ορθώνονταν ως κλειστές και προνομιούχες συνενώσεις: η πρωτόγονη φυσική δημοκρατία είχε μετατραπεί σε μια κακοήθη αριστοκρατία. Τέλος, το σύστημα των γενών είχε αναπτυχθεί εντός μίας κοινωνίας η οποία δεν γνώριζε εσωτερικές αντιφάσεις και ταίριαζε μόνο σε μια τέτοια κοινωνία. Δεν διέθετε κανένα μέσο εξαναγκασμού εκτός του δημοσίου αισθήματος.

Όμως εδώ δημιουργήθηκε μία κοινωνία, η οποία εξαιτίας του συνόλου των οικονομικών συνθηκών της ζωής είχε αναγκαστεί να χωριστεί σε ελεύθερους και σκλάβους, στην εκμετάλλευση των πλούσιων και στην εκμετάλλευση των φτωχών: μια κοινωνία η οποία όχι μόνο δεν μπορούσε ποτέ να συμβιβάσει αυτές τις αντιφάσεις, αλλά ήταν υποχρεωμένη να τις εντείνει. Μια τέτοια κοινωνία μπορούσε να υπάρξει είτε σε συνεχή ανοιχτό αγώνα των τάξεων αυτών εναντίον των άλλων, είτε υπό την κυριαρχία μιας τρίτης εξουσίας, η οποία προφανώς στέκεται πάνω από τις ανταμαχόμενες τάξεις, καταστέλλει την ανοικτή τους σύγκρουση και επιτρέπει τον ταξικό αγώνα το πολύ εντός του οικονομικού τομέα, με τη λεγόμενη νόμιμη μορφή. Το καθεστώς των γενών είχε εκπληρώσει τον λόγο ύπαρξής του. Είχε διαλυθεί από τον καταμερισμό της εργασίας και το αποτέλεσμά του ήταν η διάσπαση της κοινωνίας σε τάξεις. Αντικαταστάθηκε λοιπόν από το κράτος.

Οι τρεις κύριες μορφές που λαμβάνει το κράτος όταν γεννάται πάνω στα ερείπια του καθεστώτος γενών έχουν εξεταστεί λεπτομερώς παραπάνω. Η Αθήνα παρέχει την καθαρότερη κλασική μορφή: σε αυτή την περίπτωση το κράτος ηγάζει άμεσα και κυρίως από τις ταξικές αντιθέσεις που αναπτύσσονται μέσα στο ίδιο το γένος. Στη Ρώμη, η κοινωνία των γενών μετατράπηκε σε μια κλειστή αριστοκρατία εν τω μέσω πολυάριθμων πληβείων που βρίσκονταν εκτός της έχοντας υποχρεώσεις αλλά όχι δικαιώματα: η νίκη των πληβείων κατέστρεψε το παλιό σύστημα των γενών που βασιζόταν στη συγγένεια και εγκαθίδρυσε στα ερείπιά του το κράτος το οποίο απορρόφησε σύντομα τόσο τα γένη, όσο και τους πληβείους. Τέλος, στην περίπτωση των Γερμανών κατακτητών της Ρωμαϊκής Αυτοκρα-

4. Για την Αθήνα βλ. σελ. 11 [από το πρωτότυπο]. Στην Κόρινθο, στην ακμή της δύναμής της, ο αριθμός των σκλάβων ήταν 460.000. Στην Αίγνα 470.000. Και στις δύο περιπτώσεις, δεκαπλάσιος του πληθυσμού των ελεύθερων πολιτών.

τορίας, το κράτος προέρχεται άμεσα από την κατάκτηση μεγάλης έκτασης εδαφών, για τα οποία το σύστημα των γενών δεν παρέχει κανένα μέσο διακυβέρνησης.

Αλλά επειδή αυτή η κατάκτηση δεν συνεπάγεται ούτε κάποιον σοβαρό αγώνα με τον αρχικό πληθυσμό, ούτε έναν πιο προηγμένο καταμερισμό της εργασίας, καθώς οι κατακτητές και οι κατακτημένοι βρίσκονται σχεδόν στο ίδιο επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης και η οικονομική βάση της κοινωνίας παραμένει συνεπώς όπως ήταν πριν, για αυτούς τους λόγους το σύστημα γενών μπορεί να επιβιώσει για πολλούς αιώνες σε μία αλλοιωμένη, εδαφική μορφή ως συγκρότηση της αγροτικής κοινότητας, ακόμη και να αναζωογονηθεί για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα σε μια πιο εξασθενημένη μορφή στις μετέπειτα οικογένειες ευγενών και πατρικών και μάλιστα στις αγροτικές οικογένειες, όπως στο Ditmarschen.⁵

Επομένως, το κράτος δεν αποτελεί σε καμία περίπτωση μία εξουσία που επιβάλλεται στην κοινωνία από τα έξω· όπως ελάχιστα είναι «η πραγματικότητα της ηθικής ιδέας» και «η εικόνα και η πραγματικότητα του ορθού λόγου», όπως υποστηρίζει ο Hegel. Είναι μάλλον προϊόν της κοινωνίας σ' ένα συγκεκριμένο στάδιο ανάπτυξης· είναι η παραδοχή ότι αυτή η κοινωνία έχει εμπλακεί στην αξεδιάλυτη αντίφαση με τον εαυτό της και έχει διαιρεθεί σε ασυμβίβαστες αντιπαραθέσεις, που είναι ανίκανη να εξορκίσει. Όμως για να μη φθείρουν αυτοί οι ανταγωνισμοί και αυτά τα συγκρουόμενα οικονομικά συμφέροντα την κοινωνία με άσκοπους αγώνες, μια δύναμη που προφανώς στέκεται πάνω από την κοινωνία είναι απαραίτητη για να μετριάσει τη σύγκρουση και να την κρατήσει μέσα στα όρια της «τάξης»· και αυτή η εξουσία, που αναδύεται μέσα από την κοινωνία, αλλά αυτο-τοποθετείται πάνω από αυτήν και αποξενώνεται όλο και περισσότερο από αυτήν, είναι το κράτος.

Σε αντίθεση με την παλαιά οργάνωση των γενών, το κράτος διακρίνεται πρώτον από την ομαδοποίηση των μελών του σε εδαφική βάση. Οι ιαλιές ομάδες γενών που σχηματίστηκαν και συγκροτήθηκαν με δεσμούς αίματος, είχαν γίνει, όπως είδαμε, ανεπαρκείς, σε μεγάλο βαθμό, επειδή προϋπόθεση ύπαρξής τους ήταν τα μέλη των γενών να διαβιούν συγκεντρωμένα σε μια συγκεκριμένη τοποθεσία, ενώ εδώ και καιρό αυτό δεν συνέβαινε. Η περιοχή ήταν ακόμα εκεί, αλλά οι άνθρωποι μετακινούνταν. Ενώ λοιπόν η εδαφική διαίρεση λαμβανόταν υπ' όψιν, το σύστημα που εισήχθη ζητούσε οι πολίτες να ασκούν τα δημόσια δικαιώματα και τα καθήκοντά τους εκεί όπου διέμεναν, ανεξάρτητα από τη γενιά ή τη φυλή τους. Αυτή η οργάνωση των πολιτών του κράτους σύμφωνα με τον τόπο κατοικίας είναι κοινή για όλα τα κράτη. Η οργάνωση αυτή, λοιπόν, μας φαίνεται φυσιολογική· αλλά, όπως είδαμε, ήταν αναγκαίοι σκληροί και παρατεταμένοι αγώνες πριν γίνει δυνατό στην Αθήνα και τη Ρώμη να εκτοπιστεί η παλιά οργάνωση που βασίζεται στη συγγένεια.

Το δεύτερο χαρακτηριστικό γνώρισμα είναι η εγκαθίδρυση μιας δημόσιας εξουσίας, η οποία δεν είναι πλέον ταυτόσημη με την αυτο-οργάνωση του ίδιου του λαού ως ένοπλης δύναμης. Αυτή η ειδική δημόσια εξουσία έχει γίνει απαραίτητη επειδή μία αυτορρυθμιζόμενη ένοπλη οργάνωση του λαού έχει καταστεί αδύνατη από τη διάσπασή του σε τάξεις. Οι δούλοι ανήκουν επίσης στον πληθυσμό: έναντι των 365.000 δούλων, οι 90.000 Αθηναίοι πολίτες αποτελούν μόνο μια προνομιούχα τάξη. Ο λαϊκός στρατός της αθηναϊκής δημοκρατίας αποτελούσε μία αριστοκρατική δημόσια εξουσία έναντι των δούλων κρατώντας τους υπό έλεγχο· αλλά για να κρατήσουν τους πολίτες υπό έλεγχο, χρειάστηκε μια αστυνομική δύναμη, όπως περιγράφεται παραπάνω. Αυτή η δημόσια εξουσία υπάρχει σε κάθε κράτος· δεν αποτελείται απλώς από ένοπλους άνδρες, αλλά και από υλικά εξαρτήματα, φυλακές και καταναγκαστικά ιδρύματα κάθε είδους, τα οποία ήταν άγνωστα στα γένη. Αυτού του είδους η καταναγκαστική εξουσία μπορεί να είναι ασήμαντη και πρακτικά αμελητέα σε κοινωνίες με μη ανεπτυγμένους ταξικούς ανταγωνισμούς και σε απομακρυσμένες περιοχές, όπως κάπου και κάποτε στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Αλλά γίνεται ισχυρότερη καθώς οι ταξικοί ανταγωνισμοί εντός του κράτους γίνονται πιο έντονοι και τα παρακείμενα κράτη μεγαλώνουν και πληθαίνουν. Αρκεί να κοιτάξουμε σήμερα την Ευρώπη, όπου η ταξική πάλη και η αντιπαλότητα για κατακτήσεις έχουν φέρει τη δημόσια εξουσία σε μία έξαρση που απειλεί να καταβροχθίσει ολόκληρη την κοινωνία, ακόμη και το ίδιο το κράτος.

Προκειμένου να διατηρηθεί αυτή η δημόσια εξουσία, οι εισφορές των πολιτών του κράτους είναι απαραίτητες – πρόκειται για τους φόρους. Αυτοί ήταν εντελώς άγνωστοι στην κοινωνία των γενών. Γνωρίζουμε πολλά για αυτούς σήμερα. Με την πρόοδο του πολιτισμού, ακόμη και οι φόροι δεν επαρκούν· το κράτος εκδίδει γραμμάτια για το μέλλον, συνάπτει δάνεια και δημιουργεί κρατικά χρέη. Η ηλικιωμένη Ευρώπη είχε πικρή εμπειρία σε αυτά.

Με την κατοχή της δημόσιας εξουσίας και του δικαιώματος φορολόγησης, οι δημόσιοι αξιωματούχοι παρουσιάζονται τώρα ως όργανα της κοινωνίας που όμως στέκονται πάνω από αυτή. Ο ελεύθερος, συνειδητός σεβασμός

5. Ο πρώτος ιστοριογράφος που είχε τουλάχιστον μία κατά προσέγγιση αντίληψη της ουσίας του γένους ήταν ο Niebuhr, και αυτό το οφείλει – όπως και τις πλάνες του που τις άντλησε άμεσα από εκεί – στη γνωριμία του με τις οικογενειακές κοινότητες του Ditmarschen.

που απολάμβαναν τα όργανα του καθεστώτος των γενών δεν αρκεί γι' αυτούς, ακόμα κι αν μπορούσαν να τον έχουν. Εκπρόσωποι μιας εξουσίας που τους αποξενώνει από την κοινωνία, πρέπει να τους δοθεί κύρος με ειδικά διατάγματα με τα οποία αποκτούν ιδιαίτερη ιερότητα και ασυλία.

Ο αστυνομικός χαμηλότερης βαθμίδας του πολιτισμένου κράτους έχει περισσότερη «εξουσία» απ' όλα τα όργανα της κοινωνίας των γενών μαζί· αλλά ο ισχυρότερος ηγεμόνας και ο μεγαλύτερος πολιτικός ή στρατηγός στην εποχή του πολιτισμού θα ζήλευε τον ταπεινότερο από τους αρχηγούς των γενών για τον αβίαστο και αναμφισβήτητο σεβασμό, που του απέδιδε ο λαός. Επειδή ο ένας βρίσκεται εν τω μέσω της κοινωνίας· ο άλλος είναι υποχρεωμένος να παριστάνει ότι είναι κάτι εκτός και πάνω από αυτή.

Καθώς το κράτος προέκυψε από την ανάγκη να κρατηθούν υπό έλεγχο οι ταξικοί ανταγωνισμοί, αλλά και επειδή δημιουργήθηκε μέσα στον αγώνα μεταξύ των τάξεων, είναι κατά κανόνα κράτος της πιο ισχυρής οικονομικά άρχουσας τάξης, η οποία με τα μέσα που διαθέτει γίνεται και πολιτικά κυρίαρχη τάξη αποκτώντας έτσι νέα μέσα ελέγχου και εκμετάλλευσης της καταπιεσμένης τάξης. Το αρχαίο κράτος ήταν, πρωτίστως, το κράτος των δουλοκτητών με σκοπό τον έλεγχο των δούλων, όπως και το φεουδαρχικό κράτος ήταν το όργανο της τάξης των ευγενών για τον έλεγχο των αγροτικών δουλοπάροικων και των κολίγων, ενώ το σύγχρονο αντιπροσωπευτικό κράτος είναι το μέσο για την εκμετάλλευση της μισθωτής εργασίας από το κεφάλαιο. Κατ' εξαίρεση, όμως, όταν οι ανταγωνιζόμενες τάξεις είναι σχεδόν ισοδύναμες, συμβαίνει η κρατική εξουσία, ως εμφανής διαμεσολαβητής, να αποκτά εκτάκτως κάποια ανεξαρτησία σε σχέση με τους δύο ανταγωνιστές. Αυτό ισχύει για την απόλυτη μοναρχία του 17ου και του 18ου αιώνα, η οποία εξισορρόπησε την τάξη των ευγενών με την αστική τάξη· αλλά και στον Βοναπαρτισμό της Πρώτης και ιδιαίτερα της Δεύτερης Γαλλικής Αυτοκρατορίας, που χρησιμοποίησε το προλεταριάτο εναντίον της αστικής τάξης και την αστική τάξη ενάντια στο προλεταριάτο. Το πιο πρόσφατο επίτευγμα αυτής της γραμμής, στην οποία ο κυρίαρχος και ο κυριαρχούμενος μοιάζουν το ίδιο κωμικοί, είναι η νέα Γερμανική Αυτοκρατορία του έθνους του Βίσμαρκ· εδώ οι καπιταλιστές και οι εργάτες εξισορροπούνται μεταξύ τους, ενώ εξαπατούνται το ίδιο προς όφελος των διεφθαρμένων Πρώσων λαχανοτσιφλικάδων, των Junkers.

Περαιτέρω, στα περισσότερα ιστορικά κράτη τα δικαιώματα που παραχωρούνται στους πολίτες, διαβαθμίζονται ανάλογα με την περιουσία τους και έτσι άμεσα δηλώνεται ότι το κράτος αποτελεί μια οργάνωση για την προστασία της κατέχουσας τάξης από τη μη κατέχουσα. Αυτό συνέβαινε ήδη στις αθηναϊκές και ρωμαϊκές τάξεις ιδιοκτητών. Ομοίως και στο μεσαιωνικό φεουδαρχικό κράτος, όπου το εύρος της πολιτικής εξουσίας καθοριζόταν από την έκταση της γαιοκτησίας. Το ίδιο συμβαίνει με τα εκλογικά δικαιώματα και προσόντα των σύγχρονων κοινοβουλευτικών κρατών. Αυτή η πολιτική αναγνώριση των διαφορών ιδιοκτησίας δεν είναι, ωστόσο, ουσιώδης. Αντιθέτως, σηματοδοτεί ένα χαμηλό στάδιο στην ανάπτυξη του κράτους.

Η ανώτατη μορφή του κράτους, η ρεπουμπλικανική δημοκρατία, η οποία στις σύγχρονες κοινωνικές μας συνθήκες γίνεται ολοένα και περισσότερο αναπόφευκτη αναγκαιότητα, είναι η μορφή κράτους εντός της οποίας θα δοθεί η τελευταία αποφασιστική μάχη μεταξύ προλεταριάτου και αστικής τάξης – η ρεπουμπλικανική δημοκρατία δεν αναγνωρίζει επίσημα διαφορές ιδιοκτησίας. Σε αυτήν, ο πλούτος χρησιμοποιεί έμμεσα την εξουσία του, αλλά με ακόμη μεγαλύτερη σιγουριά. Το κάνει αυτό με δύο τρόπους: απλά με τη διαφθορά των αξιωματούχων – κλασικό παράδειγμα η Αμερική – και με μία συμμαχία μεταξύ κυβέρνησης και χρηματιστηρίου, η οποία πραγματοποιείται όλο και πιο εύκολα όσο υψηλότερο είναι το κρατικό χρέος και όσο περισσότερο οι μετοχικές εταιρείες συγκεντρώνουν στα χέρια τους όχι μόνο τις μεταφορές, αλλά και την ίδια την παραγωγή, και οι ίδιες έχουν ως δικό τους κέντρο το χρηματιστήριο. Εκτός από την Αμερική, η τελευταία Γαλλική Δημοκρατία απεικονίζει την ίδια κατάσταση με εντυπωσιακό τρόπο, ενώ η ειλικρινής μικρή Ελβετία έχει επίσης να επιδείξει μια αξιόπιστη απόδοση σε αυτόν τον τομέα. Αλλά ότι μια ρεπουμπλικανική δημοκρατία δεν είναι απαραίτητη για αυτόν τον αδελφικό δεσμό μεταξύ κυβέρνησης και χρηματιστηρίου αποδεικνύεται όχι μόνο από την Αγγλία, αλλά και από τη νέα Γερμανική Αυτοκρατορία, όπου είναι δύσκολο να πούμε ποιος είναι περισσότερο υπεύθυνος για την καθιέρωση της καθολικής ψηφοφορίας, ο Βίσμαρκ ή η τράπεζα Bleichroder.

Τέλος, η ιδιοκτήτρια τάξη κυριαρχεί άμεσα μέσω της καθολικής ψηφοφορίας. Εφόσον η καταπιεσμένη τάξη – επομένως στην περίπτωση μας το προλεταριάτο – δεν είναι ακόμα ώριμη για την αυτοαπελευθέρωσή της, προς το παρόν θα αναγνωρίζει, στην πλειονότητά της, την υπάρχουσα διάταξη της κοινωνίας ως τη μόνη δυνατή παραμένοντας πολιτικά η ουρά της καπιταλιστικής τάξης, η άκρα αριστερά της πτέρυγιά. Όμως στον βαθμό που ωριμάζει προς την αυτοχειραφέτηση, συγκροτεί στον ίδιο βαθμό το δικό της κόμμα και ψηφίζει τους δικούς της εκπροσώπους και όχι τους καπιταλιστές. Η καθολική ψηφοφορία είναι επομένως ο δείκτης της ωριμότητας της εργατικής τάξης. Δεν μπορεί και ποτέ δεν θα είναι τίποτα περισσότερο στο σύγχρονο κράτος· όμως αυτό αρκεί. Την ημέρα

που το θερμόμετρο της καθολικής ψηφοφορίας θα δείχνει το σημείο βρασμού ανάμεσα στους εργάτες, τότε τόσο αυτοί, όσο και οι καπιταλιστές, θα ξέρουν πού βρίσκονται.

Επομένως, το κράτος δεν υπάρχει από καταβολής κόσμου. Υπήρξαν κοινωνίες που τα κατάφεραν χωρίς αυτό, οι οποίες δεν είχαν καμία αντίληψη περί κράτους και κρατικής εξουσίας. Σ' ένα ορισμένο στάδιο οικονομικής ανάπτυξης, που αναγκαστικά συνεπάγεται τη διάσπαση της κοινωνίας σε τάξεις, το κράτος έγινε αναγκαίο λόγω αυτής ακριβώς της διάσπασης. Τώρα προσεγγίζουμε ταχέως ένα στάδιο ανάπτυξης της παραγωγής στο οποίο η ύπαρξη αυτών των τάξεων όχι μόνο έχει πάψει να είναι αναγκαία, αλλά γίνεται θετικό εμπόδιο στην παραγωγή. Οι τάξεις θα πέσουν αναπόφευκτα, όπως αναπόφευκτη ήταν η εμφάνισή τους. Το κράτος πέφτει αναπόφευκτα μαζί τους. Η κοινωνία, που οργανώνει εκ νέου την παραγωγή με βάση την ελεύθερη και ισότιμη ένωση των παραγωγών, θα τοποθετήσει ολόκληρο τον κρατικό μηχανισμό στο μουσείο αρχαιοτήτων όπου και ανήκει, δίπλα στο ροδάκι και το μπρούτζινο τσεκούρι.

Επομένως, σύμφωνα με την παραπάνω ανάλυση, ο πολιτισμός είναι το στάδιο της κοινωνικής ανάπτυξης, στο οποίο ο καταμερισμός της εργασίας, η συναλλαγή μεταξύ ατόμων που απορρέει από αυτήν, καθώς και η παραγωγή βασικών προϊόντων που τα συνδυάζει, φτάνουν στην πλήρη ανάπτυξή τους επαναστατικοποιώντας το σύνολο της προηγούμενης κοινωνίας.

Σε όλα τα προηγούμενα στάδια της κοινωνίας η παραγωγή ήταν ουσιαστικά συλλογική, ακριβώς όπως η κατανώση προερχόταν από την άμεση διανομή των προϊόντων μέσα στις μεγαλύτερες ή μικρότερες κομμουνιστικές κοινότητες. Αυτή η συλλογική παραγωγή ήταν ιδιαίτερα περιορισμένη· αλλά εγγενής σε αυτήν ήταν ο έλεγχος των παραγωγών σχετικά με τη διαδικασία παραγωγής και το προϊόν τους. Γνώριζαν τι έγινε το προϊόν τους: το καταλάβαιναν· δεν το άφηναν από τα χέρια τους. Και όσο η παραγωγή παρέμενε σε αυτή τη βάση, δεν μπορούσε να υψωθεί πάνω από τα κεφάλια των παραγωγών, ούτε να γεννήσει άυλες ξένες δυνάμεις εναντίον τους, όπως συμβαίνει πάντοτε και αναπόφευκτα στην περίπτωση του πολιτισμού.

Αλλά ο καταμερισμός της εργασίας εισχωρεί σιγά-σιγά σε αυτή τη διαδικασία παραγωγής. Υπονομεύει τη συλλογικότητα της παραγωγής και της ιδιοποίησης, αυξάνει την ατομική ιδιοποίηση ως γενικό κανόνα και δημιουργεί έτσι τη συναλλαγή μεταξύ ατόμων – πώς το κάνει αυτό, το εξετάσαμε παραπάνω. Σταδιακά η παραγωγή εμπορικών προϊόντων αποτελεί τη δεσπίζουσα παραγωγική μορφή.

Με την παραγωγή εμπορικών προϊόντων, η παραγωγή δεν προορίζεται πλέον για χρήση από τους παραγωγούς αλλά για την ανταλλαγή, ενώ τα προϊόντα αναγκαστικά αλλάζουν χέρια. Κατά την ανταλλαγή του προϊόντος, ο παραγωγός το παραδίδει· δεν ξέρει πια τι θα απογίνει αυτό. Μόλις το χρήμα, και μαζί με αυτό ο έμπορος, ενταχθούν ως μεσάζοντες μεταξύ των παραγωγών, η διαδικασία της ανταλλαγής γίνεται ακόμα πιο περίπλοκη και η τελική μοίρα των προϊόντων ακόμα πιο αβέβαιη. Οι έμποροι είναι πολυάριθμοι και κανένας από αυτούς δεν ξέρει τι κάνει ο άλλος. Τα εμπορεύματα περνούν πια όχι μόνο από χέρι σε χέρι, αλλά μεταβιβάζονται επίσης από αγορά σε αγορά· οι παραγωγοί έχουν χάσει τον έλεγχο της συνολικής παραγωγής εντός της δικής τους σφαίρας και οι έμποροι δεν τον έχουν κερδίσει. Τα προϊόντα και η παραγωγή γίνονται παιχνίδια της τύχης.

Αλλά η τύχη είναι μόνο ο ένας πόλος μιας σχέσης της οποίας ο άλλος πόλος ονομάζεται «αναγκαιότητα». Στον κόσμο της φύσης, όπου επίσης φαίνεται να κυβερνά η τύχη, έχουμε αποδείξει εδώ και πολύ καιρό σε κάθε ξεχωριστό πεδίο την εσωτερική αναγκαιότητα και τη νομοτέλεια που επιβάλλεται σε αυτή. Αλλά αυτό που ισχύει για τον φυσικό κόσμο αληθεύει και για την κοινωνία. Όσο περισσότερο μια κοινωνική δραστηριότητα, μια σειρά κοινωνικών διαδικασιών γίνεται υπερβολικά ισχυρή για να ελέγχεται συνειδητά από τους ανθρώπους και υψώνεται πάνω από το κεφάλι τους, και όσο περισσότερο μετατρέπεται σε τυχαίο φαινόμενο, τότε, εντός αυτής της τυχαιότητας, οι νόμοι που προσιδιάζουν και είναι εγγενείς σε αυτήν επιβάλλονται ως να είναι φυσική αναγκαιότητα. Αυτοί οι νόμοι διέπουν επίσης τις συμπτώσεις της παραγωγής και ανταλλαγής εμπορευμάτων. Στα άτομα που παράγουν ή ανταλλάσσουν, οι νόμοι αυτοί εμφανίζονται ως ξένες, αρχικά και συχνά μη αναγνωρίσιμες δυνάμεις, των οποίων η φύση πρέπει πρώτα να διερευνηθεί και να εξιχνιαστεί. Αυτοί οι οικονομικοί νόμοι της παραγωγής εμπορικών προϊόντων τροποποιούνται στα διάφορα στάδια της μορφής παραγωγής· σε γενικές όμως γραμμές η περίοδος του πολιτισμού στο σύνολο της κυριαρχείται από αυτούς. Ακόμα και σήμερα άλλωστε το προϊόν κυβερνά τον παραγωγό· ακόμα και σήμερα η συνολική παραγωγή της κοινωνίας ρυθμίζεται όχι από ένα επιμελώς καταρτισμένο σχέδιο, αλλά από τυφλούς νόμους που εκδηλώνονται με στοιχειώδη βία, σε τελική ανάλυση μέσω των καταγιγίδων των περιοδικών εμπορικών κρίσεων.

Είδαμε πιο πάνω ότι σ' ένα αρκετά πρώιμο στάδιο της ανάπτυξης της παραγωγής, η ανθρώπινη εργατική δύναμη αποκτά την ικανότητα να παράγει ένα πολύ μεγαλύτερο προϊόν απ' ό,τι απαιτείται για τη επιβίωση των παραγωγών και ότι αυτό το στάδιο ανάπτυξης ήταν ουσιαστικά το ίδιο με εκείνο στο οποίο προκύπτει ο καταμερισμός

της εργασίας και η ανταλλαγή μεταξύ ατόμων. Σύντομα ανακαλύφθηκε και η μεγάλη «αλήθεια» ότι ο άνθρωπος μπορεί επίσης να είναι εμπόρευμα: ότι η ανθρώπινη ενέργεια μπορεί να ανταλλαγεί και να χρησιμοποιηθεί για να μετατρέψει έναν άνθρωπο σε δούλο. Μόλις οι άνθρωποι άρχισαν να ανταλλάσσουν, άρχισαν να ανταλλάσσονται και οι ίδιοι. Το ενεργητικό έγινε παθητικό, είτε το ήθελαν είτε όχι.

Το στάδιο της παραγωγής εμπορικών προϊόντων, με το οποίο εκκινεί ο πολιτισμός, διακρίνεται οικονομικά από την εισαγωγή (1) του μεταλλικού χρήματος και μαζί με αυτό του χρηματικού κεφαλαίου, του τόκου και της τοκογλυφίας· (2) των εμπορών ως κατηγορία ενδιαμέσων μεταξύ των παραγωγών· (3) της ιδιωτικής ιδιοκτησίας της γης και του συστήματος υποθηκών και (4) του δουλεμπορίου ως κυρίαρχης μορφής παραγωγής. Η μορφή της οικογένειας που αντιστοιχεί στον πολιτισμό και που επικρατεί οριστικά μαζί του είναι η μονογαμία, η κυριαρχία του άνδρα πάνω στη γυναίκα και η ατομική οικογένεια ως οικονομική μονάδα της κοινωνίας. Ο κεντρικός κρίκος στην πολιτισμένη κοινωνία είναι το κράτος, το οποίο σε όλες τις συνήθεις περιόδους συνιστά χωρίς εξαίρεση το κράτος της άρχουσας τάξης και σε όλες τις περιπτώσεις εξακολουθεί να αποτελεί ουσιαστικά μια μηχανή για τον έλεγχο της καταπιεσμένης, εκμεταλλευόμενης τάξης. Χαρακτηριστικό επίσης του πολιτισμού είναι η δημιουργία μόνιμης αντιπαλότητας μεταξύ της πόλης και της υπαίθρου ως βάση του συνόλου της κοινωνικής κατανομής της εργασίας· επιπλέον, η καθιέρωση της διαθήκης, σύμφωνα με την οποία ο ιδιοκτήτης ακίνητης περιουσίας είναι σε θέση να τη διαθέσει ακόμη και όταν είναι νεκρός. Αυτός ο θεσμός, ο οποίος είναι άμεση προσβολή του παλιού εθιμικού δικαίου των γενών, ήταν άγνωστος στην Αθήνα μέχρι την εποχή του Σόλωνα· στη Ρώμη εισήχθη νωρίς, αν και δεν γνωρίζουμε την ημερομηνία⁶ ανάμεσα στις τάξεις των Γερμανών ήταν οι κληρικοί που τον εισήγαγαν για να μην υπάρχει εμπόδιο ο ευσεβής Γερμανός να αφήνει την κληρονομιά του στην Εκκλησία.

Έχοντας ως βάση αυτό, ο πολιτισμός κατόρθωσε πράγματα που η παλιά κοινωνία των γενών δεν ήταν σε θέση ούτε να τα φανταστεί. Τα πέτυχε όμως θέτοντας σε κίνηση τα χαμηλότερα ένστικτα και πάθη του ανθρώπου και αναπτύσσοντάς τα εις βάρος όλων των άλλων ικανοτήτων του. Από την πρώτη ημέρα, το πνεύμα του πολιτισμού έγκειτο στην απέραντη απληστία· ο πλούτος, και πάλι ο πλούτος, και ο πλούτος άλλη μια φορά, ο πλούτος όχι της κοινωνίας, αλλά του ποταπού ατόμου – αυτός ήταν ο μοναδικός και τελικός στόχος του. Αν ταυτόχρονα η σταδιακή ανάπτυξη της επιστήμης και η επαναλαμβανόμενη άνθηση των υπέρτατων τεχνών έπεσαν στην αγκαλιά του, οφειλόταν μόνο στο γεγονός ότι χωρίς αυτά ο σύγχρονος πλούτος δεν θα μπορούσε να επιτύχει πλήρως τα επιτεύγματά του.

Από τη στιγμή που ο πολιτισμός βασίζεται στην εκμετάλλευση της μιας τάξης από την άλλη, η όλη ανάπτυξή του εξελίσσεται ως μία συνεχής αντίφαση. Κάθε βήμα προόδου στην παραγωγή είναι ταυτόχρονα ένα βήμα προς τα πίσω όσον αφορά τη θέση της καταπιεσμένης τάξης, δηλαδή της μεγάλης πλειοψηφίας. Όποια και αν είναι τα οφέλη, κάποιος βλάπτουν αναγκαστικά τους άλλους· κάθε νέα χειραφέτηση μιας τάξης είναι αναγκαστικά μια νέα καταπίεση για μια άλλη. Η πιο εντυπωσιακή απόδειξη αυτού είναι η εισαγωγή μηχανημάτων, τα αποτελέσματα των οποίων είναι τώρα γνωστά σε ολόκληρο τον κόσμο. Και αν στους βαρβάρους, όπως είδαμε, δύσκολα θα μπορούσε να γίνει διάκριση μεταξύ δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, ο πολιτισμός προχωρά σε αυτή τη διάκριση, ενώ καθιστά τον μεταξύ τους ανταγωνισμό σαφή ακόμη και στον πιο ηλίθιο, παραχωρώντας σε μία τάξη σχεδόν όλα τα δικαιώματα και στην άλλη όλες τις υποχρεώσεις.

Αλλά αυτό δεν είναι αναγκαίο: αυτό που είναι καλό για την άρχουσα τάξη πρέπει επίσης να είναι καλό για όλη την κοινωνία, με την οποία ταυτίζει τον εαυτό της η κυρίαρχη τάξη. Επομένως, όσο περισσότερο προχωράει ο πολιτισμός, τόσο περισσότερο είναι υποχρεωμένος να καλύπτει τα κακά που απαραίτητως δημιουργεί με τον μανδύα της αγάπης και της φιλανθρωπίας, να τα απαλύνει ή να τα αρνείται –εν συντομία, να εισάγει μια συμβατική υποκρισία η οποία ήταν άγνωστη σε προηγούμενες μορφές κοινωνίας– ακόμη και στα πρώτα στάδια του πολιτισμού καταλήγοντας στην έκφραση ότι η εκμετάλλευση της καταπιεσμένης τάξης ασκείται από την εκμεταλλεύτρια τάξη απλά και μόνο προς το συμφέρον της εκμεταλλευόμενης τάξης· και αν η εκμεταλλευόμενη τάξη δεν μπορεί να το

6. Το «σύστημα κεκτημένων δικαιωμάτων» του Lassalle στο δεύτερο μέρος του, αναφέρεται κυρίως στη θέση ότι η ρωμαϊκή διαθήκη είναι τόσο παλιά όσο και η Ρώμη, ότι στη ρωμαϊκή ιστορία δεν υπήρξε ποτέ «εποχή χωρίς διαθήκη» και ότι η διαθήκη ως θεσμός γεννήθηκε μάλλον κατά την προρωμαϊκή εποχή ως μέρος της λατρείας των νεκρών. Ο Lassalle, ως πιστός παλαιοεγγελιανός, εξάγει τις ρωμαϊκές νομικές διατάξεις όχι από τις κοινωνικές συνθήκες που επικρατούσαν στη Ρώμη, αλλά από τη «θεωρητική έννοια» της βούλησης, καταλήγοντας έτσι σε αυτόν τον εντελώς αντιστορικό ισχυρισμό. Αυτό δεν μπορεί να μας παραξενεύει αφού πρόκειται για ένα βιβλίο που, με βάση την ίδια θεωρητική έννοια, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι στη ρωμαϊκή κληρονομιά η μεταβίβαση της περιουσίας ήταν απλώς δευτερεύουσα υπόθεση. Ο Lassalle όχι μόνο πιστεύει τις αυταπάτες των Ρωμαίων νομικών, ιδίως τη πρώιμη εποχή, αλλά τους ξεπερνάει.

αναγνωρίσει, αλλά αντίθετα επαναστατεί, αυτό αποτελεί την πιο απαίσια αχαριστία προς τους ευεργέτες της, τους εκμεταλλευτές.⁷

Και τώρα, ως συμπέρασμα, η κρίση του Morgan για τον πολιτισμό:

«Από την εμφάνιση του πολιτισμού, η εκρηκτική αύξηση της ιδιοκτησίας ήταν τόσο μεγάλη, οι μορφές της τόσο διαφοροποιημένες, οι χρήσεις της σε τέτοιον βαθμό διευρυμένες και η διαχείρισή της τόσο έξυπνη προς το συμφέρον των ιδιοκτητών της, ώστε να έχει γίνει, από την πλευρά του λαού, μια ανεξέλεγκτη δύναμη. Το ανθρώπινο πνεύμα στέκεται αμήχανο και μαγεμένο μπροστά στην ίδια του τη δημιουργία. Θα έρθει όμως ο καιρός που η ανθρώπινη λογική θα υψωθεί και θα φτάσει να ελέγξει την ιδιοκτησία, καθορίζοντας τις σχέσεις του κράτους με την ιδιοκτησία που προστατεύει, καθώς και τις υποχρεώσεις και τα όρια των δικαιωμάτων των ιδιοκτητών. Τα συμφέροντα της κοινωνίας είναι υψίστης σημασίας συγκρινόμενα με τα ατομικά συμφέροντα, ενώ και τα δύο πρέπει να οδηγηθούν σε δίκαιες και αρμονικές σχέσεις. Η απλή επιδίωξη αύξησης της ιδιοκτησίας δεν είναι ο τελικός προορισμός της ανθρωπότητας, αν πρόκειται η πρόοδος να είναι ο νόμος του μέλλοντος, όπως ήταν στο παρελθόν. Ο χρόνος που έχει περάσει από τότε που ξεκίνησε ο πολιτισμός δεν αποτελεί παρά ένα κομμάτι της συνολικής διάρκειας της ύπαρξης του ανθρώπου· και μόνο ένα κλάσμα των εποχών που βρίσκονται μπροστά μας. Η διάλυση της κοινωνίας ορθώνεται απειλητικά μπροστά μας ως το τέλος μιας ιστορικής σταδιοδρομίας, της οποίας η ιδιοκτησία είναι το τέλος και ο στόχος· διότι μια τέτοια σταδιοδρομία περιέχει τα στοιχεία της αυτοκαταστροφής. Η δημοκρατία στη διακυβέρνηση, η αδελφοσύνη στην κοινωνία, η ισότητα στα δικαιώματα και τα προνόμια, αλλά και η καθολική εκπαίδευση, προαναγγέλλουν το επόμενο ανώτερο επίπεδο της κοινωνίας, στην οποία τείνουν σταθερά η εμπειρία, η διάνοια και η γνώση. Θα πρόκειται για μια αναβίωση, σε μια ανώτερη μορφή, της ελευθερίας, της ισότητας και της αδελφοσύνης των αρχαίων γενών».⁸

7. Αρχικά είχα σκοπό να βάλω δίπλα στη λαμνή κριτική του πολιτισμού που βρίσκεται διάσπαρτα μέσα στο έργο του Charles Fourier εκείνη του Morgan και της δικής μου. Δυστυχώς, δεν έχω τον χρόνο. Θα παρατηρήσω μόνο ότι ο Fourier θεωρεί ήδη τη μονογαμία και την ιδιωτική ιδιοκτησία της γης ως κύρια χαρακτηριστικά του πολιτισμού και ότι ονομάζει τον πολιτισμό έναν πόλεμο των πλούσιων εναντίον των φτωχών. Στο έργο του βρίσκουμε τη βαθιά αναγνώριση ότι σε όλες τις κοινωνίες, που είναι ατελείς και ανταγωνιστικές, οι ατομικές οικογένειες (les familles incohérentes) αποτελούν τις οικονομικές τους μονάδες.

8. ΣτΕ: Βλ. Morgan, *Ancient society*, σ. 562.